

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích
Teologická fakulta
Katedra pedagogiky

Bakalářská práce

VÝCHOVA A VZDĚLÁVÁNÍ U ARISTOTELA

Vedoucí práce: PhDr. Zuzana Svobodová, Ph.D.

Autor práce: Eva Fürstová, DiS.
Studijní obor: Pedagogika volného času
Forma studia: kombinovaná
Ročník: třetí

2011

Bakalářská práce v nezkrácené podobě

Prohlašuji, že svoji bakalářskou práci jsem vypracovala samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že, v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění, souhlasím se zveřejněním své bakalářské práce, a to v nezkrácené podobě elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách, a to se zachováním mého autorského práva k odevzdanému textu této kvalifikační práce. Souhlasím dále s tím, aby toutéž elektronickou cestou byly v souladu s uvedeným ustanovením zákona č. 111/1998 Sb. zveřejněny posudky školitele a oponentů práce i záznam o průběhu a výsledku obhajoby kvalifikační práce. Rovněž souhlasím s porovnáním textu mé kvalifikační práce s databází kvalifikačních prací Theses.cz provozovanou Národním registrem vysokoškolských kvalifikačních prací a systémem na odhalování plagiátů.

30. 3. 2011

Eva Fürstová, DiS.

Ráda bych zde poděkovala vedoucí bakalářské práce paní PhDr. Zuzaně Svobodové, Ph.D. za její cenné rady a připomínky a metodické vedení práce.

OBSAH

ÚVOD	5
1 VYMEZENÍ POJMŮ	7
1.1 VÝCHOVA A VZDĚLÁVÁNÍ, EDUKACE, FILOSOFIE VÝCHOVY	7
1.2 VÝCHOVA V NAŠÍ DOBĚ	9
2 VÝCHOVA A VZDĚLÁVÁNÍ VE STARÉM ŘECKU	12
2.1 SPARTSKÝ VÝCHOVNÝ SYSTÉM	13
2.2 ATHÉNSKÝ VÝCHOVNÝ SYSTÉM	14
2.3 SOFISTÉ.....	15
2.4 PLATÓNOVA PAIDEIA	16
3 ARISTOTELÉS	18
3.1 OSOBNOST ARISTOTELA A JEHO ŽIVOT	18
3.2 DÍLO	19
3.3 EXKURS DO ARISTOTELOVY FILOSOFIE	21
3.4 VÝCHOVA A VZDĚLÁVÁNÍ.....	23
3.4.1 Tělesná výchova	24
3.4.2 Mravní výchova	24
3.4.3 Rozumová výchova.....	26
3.4.4 Cíle výchovy	28
3.4.5 Výchova dětí	29
3.4.6 Učební předměty	32
3.4.7 Výchova a volný čas	33
ZÁVĚR	34
SEZNAM POUŽITÝCH ZDROJŮ	37
ABSTRAKT	39
ABSTRACT	40

ÚVOD

Kalokagáthia (kalos = krásný, agathós = dobrý) – tento antický řecký ideál vyjadřující harmonický soulad tělesné i duševní krásy, jež byl v antické době naprostou samozřejmostí, se postupem času z lidského povědomí úplně vytratil.

V návaznosti na aktuální neutěšenou situaci v oblasti dnešní výchovy a vzdělávání a hledání možných východisek pro její „optimalizaci“, jak kolem sebe často slyšíme z řad pedagogických odborníků, mne zaujala myšlenka, zda by i dnes bylo možné navrátit se k onomu antickému ideálu, jako možnému řešení. Nebyli bychom první ani zřejmě poslední. Vždyť už mnohokrát v pedagogických dějinách jsme byli svědky znovuoživení tradic antické výchovy jako pokusu o reformu vzdělávacího procesu oné doby.

Cílem mé práce je tedy na teoretické rovině popsat, shrnout a analyzovat výchovu a vzdělávání u Aristotela, jednoho z hlavních představitelů antické řecké vzdělanosti a následné vyhodnocení porovnat s výchovou dnešní doby. Pokusím se nalézt, v čem tkví podstata řeckého ideálu výchovy a zda by jej bylo možné aplikovat do současné situace.

Práce je strukturována do několika kapitol. Vzhledem k nejednoznačnosti některých pojmů v oblasti výchovy a vzdělávání, přistoupíme nejprve k jejich objasnění. Zde odkazují především na odbornou pedagogickou literaturu.

Abychom mohli porovnat Aristotelovu výchovu se soudobou, pokusím se nastínit problematiku dnešní výchovy na základě obecně uznávané definice výchovy. Východiskem pro tuto kapitolu mi byly zejména knihy Radima Palouše, jehož pedagogicko-filosofických názorů si velmi cením.

Aristotelův názor na výchovu a vzdělávání je nutno chápat v kontextu doby, ve které žil a pracoval, proto je nezbytné nejprve nastínit obraz antické doby s jejím státoprávním uspořádáním a v dalších podkapitolách se zaměřím na konkrétní výchovné směry té doby. Uvádím tedy popis dvou odlišných výchovných směrů, z nichž ten athénský byl Aristotelovi bližší, zatímco ten spartský jím byl často kritizován.

Za důležité rovněž pokládám zmínit se o sofistickém učení, které do tehdejší výchovy vnášelo poněkud jiný charakter, nicméně mělo vliv na Aristotelovu filosofii i na další vývoj filosofie vůbec.

Aristotelova filosofie a tedy i názory na výchovu se formovaly pod vlivem jeho učitele Platóna, i když mnohé názory Platónova učení Aristotelés později kritizoval a přehodnotil. Pro mou práci je však nejdůležitější Platónova teorie výchovy a to zejména její filosofický charakter, neboť její podstata se stala vzorem i pro Aristotelovu koncepci výchovy.

Nejpodstatnější část mé práce zahajují charakteristikou Aristotelovy osobnosti a života a pokračují výčtem jeho rozsáhlého díla. Podklady pro tyto pasáže jsem čerpala převážně ze sekundárních pramenů, a pokud se údaje v nich různily, přiklonila jsem se k jedné z verzí.

Aristotelovo filosofické učení je tak rozsáhlé, že by si jeho rozbor jistě zaslouhal rozvést ve zcela samostatné práci, já jsem se však zaměřila pouze na ty studie a názory, které jsem považovala za nejdůležitější k objasnění jeho filosofie výchovy. Vycházela jsem přitom z překladů Aristotelových děl od Antonína Kříže a to především z *Metafyziky*, *Etiky Nikomachovy* a *Politiky*.

Tato díla mi byla také podkladem pro další kapitoly týkající se Aristotela. Jeho koncepci výchovy jsem strukturovala do několika podkapitol. Rozdělení na tělesnou, mravní a rozumovou výchovu svým charakterem odpovídá Aristotelově pojetí duše o třech složkách. Samostatně jsem rozvedla také cíle výchovy, kde Aristotelés zhodnocuje problematiku výchovných cílů jeho doby a dává nám tak možnost nahlédnout do atmosféry diskuzí a nejrůznějších názorů v otázkách výchovy.

Výchově dětí věnuje Aristotelés zvláštní pozornost a péči, i když výchovu chápe jako celoživotní proces věkem neohraničený. Učební předměty typické pro antickou dobu, které tvoří další podkapitolu, odpovídaly Aristotelově filosofickému přesvědčení o optimálním rozvoji člověka. Na závěr stati o Aristotelově výchově jsem zařadila výchovu ve volném čase, jako prostor pro filosofické rozjímání, tu pravou výchovu.

1 VYMEZENÍ POJMŮ

1.1 VÝCHOVA A VZDĚLÁVÁNÍ, EDUKACE, FILOSOFIE VÝCHOVY

V pedagogické teorii se názory autorů na pojmy výchova a vzdělávání různí, a proto není jednoduché je zcela jednoznačně vymezit, jak v rámci české pedagogiky, tak na mezinárodní úrovni. Z hlediska předmětu pedagogiky jsou pak tyto dva pojmy užívány souběžně. Pokusme se však tyto termíny vysvětlit konkrétněji.

Výchova jako pojem je z pedagogického hlediska velmi obtížně definovatelný a v odborných literaturách bychom našli celou řadu definic tohoto pojmu. V zásadě se ale pedagogové shodují na společném prvku v procesu výchovy a tím je záměrnost působení na jedince s úmyslem dosáhnout změn v nejrůznějších složkách jeho osobnosti.¹ Účinnost výchovného procesu je však do značné míry závislá i na jedinci samotném, jak bude výchovnému působení pedagogů či vlivům v rodinném prostředí otevřen a schopen vědomě utvářet svou vlastní osobnost.

V pedagogickém slovníku je *výchova* definována takto: „Proces záměrného působení na osobnost člověka s cílem dosáhnout pozitivních změn v jejím vývoji. Různá pojetí byla ovlivněna sociokulturními podmínkami, odlišnými koncepcemi pojetí člověka, akcentací jednotlivých stránek výchovného procesu. Někteří autoři chápou výchovu jako plně řízený proces ovlivnění nehotového člověka pedagogem nebo institucí, naplněný snahou podřídít jej normám společnosti, ale i normám instituce apod. (např. G. A. Lindner, R. Hubert, J. Lei). Jiní akcentují úlohu samotného vychovávaného jako subjektu vlastního formování a zvýrazňují podíl osobnosti na vlastním utváření (J. J. Rousseau, J. Dewey, E. Key, C. Freinet a další). Třetí proud vychází při vymezení výchovy z interakce mezi pedagogem a žákem (např. D. S. Peters, G. Mialaret aj.). Účinnost výchovy je závislá na míře interiorizace výchovných vlivů vychovávaným jedincem. K té dochází, je-li jedinec otevřen pedagogickému působení, odpovídá-li jeho zkušenosti, vytvoří-li se v jeho vědomí potřeby zdokonalovat se, stát se subjektem

¹ Srov. PRŮCHA, J. *Přehled pedagogiky: úvod do studia oboru*, s. 17.

vlastního utváření. Neúčinnost čistě verbálního působení je nahrazována účinnější organizací zkušenosti vychovávaného. Z moderního hlediska je proto výchova především procesem záměrného a cílevědomého vytváření a ovlivňování podmínek umožňujících optimální rozvoj každého jedince v souladu s individuálními dispozicemi a stimuluje jeho vlastní snahu stát se autentickou, vnitřně integrovanou a socializovanou osobností.²

Vzdělávání je v obecné rovině pokládáno za nedílnou součást výchovného procesu, na druhé straně však bývá tento pojem pokládán za specifický sám o sobě. Můžeme jej definovat jako „proces záměrného a organizovaného osvojování poznatků, dovedností, postojů aj., typicky realizovaný prostřednictvím školního vyučování.“³

Z pedagogického hlediska lze oddělit tyto dva pojmy jen v jejich teoretickém vymezení, ne však v praxi. Zde se pojmy „výchova“ a „vzdělávání“ rozumí jednotný „*výchovně-vzdělávací proces*“, se označuje také jako *edukace*.

Pro jeho objasnění si vypomůžeme definicí z pedagogického slovníku. „Ve filozofii výchovy znamená *edukace* proces celkové *výchovy* vztahující se jen na člověka a termín je tu odvozován z latinského „*educatio*“ (vychovávání). Edukace se tu považuje za celkové a celoživotní rozvíjení osobnosti člověka působením formálních (školských) výchovných institucí i neformálních (rodina aj.) prostředí. V obecné pedagogice a didaktice se výraz *edukace* používá jako synonymum termínu *vzdělávání*, resp. *vzdělávací proces* a jako vhodný ekvivalent angl. *Education*, slovensky *edukácia*. V tomto významu se vztahuje k prostředí školy, kde probíhají procesy řízeného učení.“⁴

Chceme-li však porovnat celkovou koncepci výchovy v dnešní době s antickou výchovou u Aristotela je nutné nazírat na tento pojem z hlediska *filozofie výchovy*, který jej pojímá z širokého úhlu. Názory na to, co všechno tvoří součást výchovy jako celku, se však různí, a proto opět vyjdeme z definice v pedagogickém slovníku. „Pojem *filozofie výchovy* vystupuje ve dvou vzájemně propojených významech – filozofie procesu výchovy a filozofie pedagogiky jako vědecké teorie. V rozvětvené, historicky proměnlivé, bohatosti názorů a směrů lze vymezit tři základní ohniska zájmu této disciplíny: 1. komplexní nazírání na svět výchovy, které s sebou přináší koncepci člověka a jeho vychovatelnosti, rozvoje a životního smyslu; 2. metodologické otázky zkoumání výchovných jevů, možnosti a meze lidského poznání a jeho předávání,

² PRŮCHA, J.; WALTEROVÁ, E.; MAREŠ, J. *Pedagogický slovník*. Heslo „výchova“.

³ PRŮCHA, J. *Přehled pedagogiky: úvod do studia oboru*, s. 17.

⁴ PRŮCHA, J.; WALTEROVÁ, E.; MAREŠ, J. *Pedagogický slovník*. Heslo „edukace“.

sjednocení znalostí; 3. etické otázky výchovy, stanoviska k lidskému životu a světu hodnot, které určují normativní strukturu nutnou pro pojetí cílů a povahy výchovy.“⁵

1.2 VÝCHOVA V NAŠÍ DOBĚ

V této kapitole bych se ráda pokusila o výměr výchovy v naší době co do celistvosti výchovně-vzdělávacího procesu.

Výchovou se zabývá speciální obor – pedagogika, jejímž předmětem jsou výchova a vzdělávání. Mezi těmito pojmy existují určité rozdíly, podle úhlu pohledu. Z pohledu vzdělávacích institucí jde především o vymezení cílů v rámci těchto pojmů. Vzděláváním se pak chápe získávání vědomostí a je tedy otázkou rozumu, zatímco výchova se orientuje na mravní stránku jedince a je otázkou vůle. Výsledkem vzdělávání je vědění a výchova se posuzuje podle chování a jednání.

Ještě u Komenského díky pravému vědění člověk vždy věděl, jak správně jednat. Postupně se však z vědění stal mocenský aparát a svou vůlí začal rozhodovat o jeho použití. Z pedagogického pohledu pak bylo nutné řešit dva oddělené úkoly – pěstování rozumu a pěstování vůle. Mravní výchova pak byla vyučována zvlášť.⁶

Pro další postup ve výkladu si dovolíme tyto dva oddělené úkoly sloučit dohromady v jeden pojem výchova, který bude reprezentovat společný výchovně-vzdělávací cíl. Ptáme-li se po tom, co je výchova v širším slova smyslu, vytane nám zřejmě jako první na mysli výchova dítěte rodiči nebo výchova ve škole. Rodina a škola popřípadě jiné instituce se tak stávají výchovnými institucemi ve výchovné skutečnosti, ale jen pokud v nich jde opravdu o výchovu. V rodině bez dětí chybí totiž onen výchovný záměr.⁷

Dítě se ve výchovné skutečnosti pohybuje již od narození, aniž by si proces výchovy uvědomoval. Co je tedy na výchovné skutečnosti opravdu výchovné? Matka může své děti vychovávat, aniž by věděla, co výchova jako taková znamená. Je tedy nutné, abychom sami v této skutečnosti onen výchovný potenciál viděli.

Kdy jde skutečně o výchovu, můžeme vymezit určitými kritérii. Předně zde musí být vychovávaný jedinec. Výchovná skutečnost vede ke změnám osobnosti jedince,

⁵ PRŮCHA, J.; WALTEROVÁ, E.; MAREŠ, J. *Pedagogický slovník*. Heslo „filozofie výchovy“.

⁶ Srov. PALOUŠ, R. *Čas výchovy*, s. 31.

⁷ Srov. tamtéž, s. 49.

zapříčiněných výchovou. Ty jsou výsledkem přímého i nepřímého úsilí a péče ze strany vychovatele. Na jedince lze totiž působit i nepřímo, třeba vhodně zvoleným prostředím.

Za výchovnou péči označujeme jen záměrné působení na jedince s nutným zohledněním neintencionálních faktorů, se kterými musíme ve výchovném procesu počítat. Ne každý úkon, který se týká dítěte, je nutně výchovný. Tím se stává až se záměrem způsobit změnu v chování jedince. Ve výchovném procesu je pak důležité soustavné působení, jehož záměrem je pokud možno trvalá změna.⁸

Z tohoto výměru výchovy, tak jak jsme ji zde nastínili, vzešla v šedesátých a sedmdesátých letech tato definice výchovy od pedagogů a pedagogických psychologů, mezi nimiž byl i Radim Palouš: „Výchova je záměrné a soustavné působení lidského jedince (vychovatele) na druhého jedince (chovance), které vede ke vzniku relativně trvalých změn v chování a prožívání tohoto druhého jedince.“⁹ Tento nástin výchovy ve své podstatě odpovídá běžné současné pedagogické teorii i praxi.

Z této definice vyplývá, že na výchovném procesu se podílejí dva činitelé – vychovatel a chovanec a aktivita, která však vychází od vychovatele. Potom tedy výchova znamená působení jednoho člověka na druhého, totiž vychovávání. Vychovanec je zde v roli objektu, na nějž je toto působení vyvíjeno.¹⁰

V předchozí kapitole jsme uvedli definici výchovy, která ve svém závěru naznačuje stanovisko z moderního hlediska a tím jakoby poukazovala na to, že v původním výměru je něco špatně. Nejde již o záměrné působení na vychovance ze strany vychovatele, ale vytvářením vhodných podmínek dává prostor pro optimální rozvoj chovance. Aktivní činnost už není tedy záležitostí pouze vychovatele, ale je vyžadována i ze strany chovance, který se v tomto výchovném procesu z pouhého objektu stává aktivním subjektem.

Tento obrat k vychovávanému je typický pro pedocentricky orientované výchovné směry. Nejsou však vychovatelem připravené vhodné podmínky a prostředí a „vyvažování obou činitelů činných ve výchově nakonec jen různými taktikami, jak zařídit, aby vychovatel-člověk dosáhl předsevzatých cílů?“¹¹

Přes tyto pokusy o zjemnění současného pojetí výchovy zůstávají v něm zakořeněny určité samozřejmosti, které jsou dědictvím novověké koncepce a zůstaly poplatné i moderní dobové situaci. Působení vychovatele na formování vychovávaného

⁸ Srov. PALOUŠ, R. *Čas výchovy*, s. 50-52.

⁹ Tamtéž, s. 53.

¹⁰ Srov. tamtéž, s. 54.

¹¹ Tamtéž, s. 54

jedince s ohledem na praktičnost potom s určitými nuancemi v důrazu na jednu z těchto složek jsou typickým pohledem na dnešní výchovu.¹²

S důrazem na vůli vychovatele je pak „člověk v rámci kontrolované tolerance „připraven pro život“, tj. vzdělán a „obroben“ na vzdělaného či vychovaného jedince, na umraveného občana, působícího ve výrobě a ve společenském styku.“¹³

Co se možnosti formování jedince týká, ten může být pokládán za „rés-věc, která může být změřena, popsána a upravena do příslušné podoby.“¹⁴

Zdůrazňování praktičnosti výchovy jako by si žádala sama realita, neboť pro úspěšné fungování jedince uvnitř novověké společnosti se stává nutností osvojit si nezbytné vědomosti, dovednosti a návyky.¹⁵

¹² Srov. PALOUŠ, R. *Čas výchovy*, s. 55.

¹³ Tamtéž..

¹⁴ Tamtéž.

¹⁵ Srov. tamtéž

2 VÝCHOVA A VZDĚLÁVÁNÍ VE STARÉM ŘECKU

Řecká vzdělanost prošla dlouhým vývojem, jehož počátky lze spatřovat již v prastarých minójských a mykénských civilizacích, které na evropský kontinent přinesly první systémy písma již ve třetím tisíciletí př. Kr. My se však v tomto vývoji přeneseme přes „archaické období“ řeckých dějin až do „klasického období“, které v pátém a čtvrtém století př. Kr. znamenalo obrovský rozmach pro řeckou kulturu a vzdělanost.

Výchova a vzdělávání v té době do značné míry souvisely s tehdejšími územními uspořádáním, které tvořily otrokářské městské státy *polis* s vlastní samosprávou. Nejvyspělejší z těchto států Sparta a Atény dosáhly demokratického zřízení, což umožňovalo podílet se na řízení státu širší vrstvě svobodného obyvatelstva a zároveň ovlivňovalo vývoj výchovného systému v těchto státech. I když se podstata výchovy a vzdělávání v jednotlivých státech podstatným způsobem odlišovaly, neboť se vytvářely na základě vnitřních potřeb státu, lze vysledovat základní prvky výchovy, které jsou společné a tudíž charakteristické pro řeckou výchovu obecně.¹⁶

Výchova byla velmi silně orientována na praktické potřeby států s důrazem na výchovu zdravých a silných jedinců s ohledem na celkový rozvoj duchovní stránky občanů. Nepřehlédnutelný je sklon k racionalitě a intelektualismu. V řecké výchově se velmi silně dbá na rozvoj estetického vnímání a idea krásna je pak patrná v mnohých dílech řeckých malířů i sochařů. V tomto duchu se nese i výchova v oblasti hudby. Veškeré výchovné působení sleduje základní cíl a tím je harmonický vývoj tělesné a duchovní stránky osobnosti. Velký důraz je kladen na mravnost a ctnostné jednání. Výchova a vzdělávání jsou přístupné však jen vrstvě svobodného obyvatelstva, odepřeny jsou otrokům, kteří jsou pouze cvičeni pro výkon fyzické práce.¹⁷

¹⁶ Srov. KUČERA, Z.; ŠTVERÁK, V. *Chrestomatie z dějin pedagogiky*, s. 31.

¹⁷ ŠTVERÁK, V. *Stručné dějiny pedagogiky*, s. 23

2.1 SPARTSKÝ VÝCHOVNÝ SYSTÉM

Zemědělský stát Sparta v kraji zvaném Lakónie rozvinula svůj výchovný systém v důsledku svého státního uspořádání a úsilí o získání velmocenského postavení mezi řeckými státy. Většinu obyvatelstva tvořili neplnoprávní občané a otroci, kteří se proti útlaku ze strany menšinové vládnoucí třídy často bouřili. Vojenská pohotovost a neustálé válčení s vnitřním i vnějším nepřítelem se stalo naprostou nutností a samozřejmostí.

Spartský výchovný systém podléhal zákonům Lykúrgovy ústavy z doby již kolem 8. století př. Kr. Veškerý život plnoprávných obyvatel podléhal zájmům státu a nad výchovou bděl státní úředník. Hlavním úkolem výchovy byly poslušní, silní a zdatní jedinci, kteří budou schopni udržet pořádek a poslušnost neplnoprávného obyvatelstva a otroků. Již od dětství bylo dbáno především na rozvoj tělesné zdatnosti a fyzické odolnosti díky gymnastice a zápasení společně s otužováním.

K výchově byli státem předurčeni pouze silní jedinci a slabé a nemocné děti byly hned po narození usmrcovány. Po dovršení 7 let byli chlapci odebíráni rodičům a až do 30 let (kdy se stávali plnohodnotnými občany) byly vychováváni společně ve státním ústavu pod vedením paidonoma, kterého zvolila rada starších (gerúsie).¹⁸ Kromě fyzické zdatnosti se velmi dbalo také na mravní výchovu. Chlapci byli vedeni ke skromnosti, statečnosti, zodpovědnosti a úctě ke stáří. Od počátku jim byla vštěpována láska k vlasti a obdiv k hrdinským činům. Přísná kázeň byla nezbytným předpokladem a prohřešky se mnohdy trestaly přísnými tělesnými tresty.

Otázce rozumového vzdělávání nebyla věnována velká pozornost. Kromě čtení a psaní nebylo zařazováno žádné vyšší vzdělávání s výjimkou hudby, zpěvu a tance. Ty však měly jen podpořit přísný vojenský ideál. V aktivní vojenské službě setrvali muži až do svých 60 let, teprve potom se mohli stát členy rady starších. Spartský výchovný systém, na rozdíl od jiných řeckých obcí, zahrnoval i výchovu žen, které se v duchu ideálů státu připravovaly na roli hrdých matek chrabrých bojovníků.¹⁹

¹⁸ Srov. ŠTVERÁK, V. *Stručné dějiny pedagogiky*, s. 24.

¹⁹ Srov. KUČERA, Z.; ŠTVERÁK, V. *Chrestomatie z dějin pedagogiky*, s. 32.

2.2 ATHÉNSKÝ VÝCHOVNÝ SYSTÉM

Athény v Attice byly jedním z nejvýznamnějších obchodních center Řecka. Díky klasickému otrokářskému uspořádání, kde otroci tvořili téměř 80% obyvatelstva, si skoro každý svobodný občan mohl dovolit jednoho či více otroků na práci. To umožňovalo otrokářům oprostít se zcela od výrobní činnosti a jiné podřadné práce a mohli se plně věnovat obchodu, státní činnosti či studovat vědu a umění.²⁰

Výchovný systém v Athénách byl na rozdíl od spartského mnohem více nezávislý na státu a ve výuce předmětů byl všestrannější. Cílem výchovy byl pak harmonický rozvoj tělesné a duševní stránky občanů – *kalokagathia* (kalos – zdravé tělo, agathos – mravní duch). Výchovného procesu se však výhradně účastnili chlapci svobodných občanů, zatímco dívky byly vychovávány pro péči o rodinu a tudíž vyšší vzdělávání bylo pro ně zbytečné. Doma se učily domácím pracím, hudbě, tanci a zpěvu. Otrokům bylo jakékoliv vzdělávání zapovězeno úplně.

Vypracovaný státní systém výchovy se týkal především uložení povinností rodičům dobře vychovávat své děti a stát na dodržování této povinnosti pouze dohlížel. První péče o děti byla tedy ponechána v rukou rodiny až do 7 let, na niž dohlížel otec především vhodným výběrem chův a určených otroků. Hlavní náplní času dětí byly nejrůznější výchovné hry a také základy mravního chování. Od 7. do 14. roku se hoši vzdělávali v elementární škole (jejíž existence je doložena od 5. století př. Kr.), kde se vyučovalo tělocviku, čtení, psaní, počtům, hudbě, tanci a zpěvu.

Dalším stupněm vzdělávání byly vyšší školy. Vznik prvních gymnázií²¹ se datuje kolem 4. století př. Kr. a většina těchto škol byla zřízena i provozována státem. Tyto školy poskytovaly vzdělání mladíkům především z bohatých rodin ve věku 15 – 17 let. Kromě původně nejdůležitějšího zaměření na tělesnou přípravu se zde vyučovalo i gramatice, matematice (geometrii a aritmetice), múzice a astronomii. Nezanedbatelná byla však i příprava k veřejné účasti na státní správě.²²

Završení výchovy athénských chlapců probíhalo v efébií (efébos = dospělý), což byla státem zřízená dvouletá vojenská služba a mladíky připravovala ve výcviku se

²⁰ Srov. ŠTVERÁK, V. *Stručné dějiny pedagogiky*, s. 25.

²¹ Na sklonku klasické doby existovala v Athénách 3 gymnázia - Platónova Akadémia, Lýkeion – zřízené Aristotelem a Kynosargés – středisko filosofické školy kynické.

²² Srov. KUČERA, Z.; ŠTVERÁK, V. *Chrestomatie z dějin pedagogiky*, s. 33.

zbraní. Efébům se dostávalo vzdělání i v politice, literatuře a filosofii a ve 20 letech se stávali plnohodnotnými občany.²³

2.3 SOFISTÉ

Kromě výchovných systémů jednotlivých států, bylo možné získat vzdělání i od sofistů, profesionálních učitelů obecné vzdělanosti. Vznik těchto různorodých skupin potulných mudrců byl velmi úzce spjat s obrovským rozkvětem antické řecké kultury v polovině 5. století př. Kr.

Společně s rozmachem všech kulturních odvětví se stále aktuálnější stávalo vzdělávání v politice. Tohoto úkolu se chopili právě sofisté, jak se sami nazvali, a za úplatu učili své žáky třem dovednostem: myslet, mluvit a jednat s ohledem na praktické využití ve veřejném životě, zvláště pak v politických debatách a soudních přeličeních. Předávání schopností v právu, řečnictví, historii a přírodních vědách se dařilo nejvíce zejména v nejvyspělejších Athénách, kde nacházeli velmi širokou klientelu.²⁴

Svobodní Athéňané, jakožto představitelé významného otrokářského státu, byli velmi politicky angažovaní a časté vystupování ve veřejném životě si žádalo patřičných řečnických schopností. Sami občané tedy vyhledávali služeb sofistů, neboť si uvědomovali, že mnohdy u soudu zvítězí ten, který lépe formuluje svou řeč a umí přesvědčit posluchače i soudce. Své praktické poznatky v oblasti řečnictví a argumentace vydávali v nejrůznějších teoretických příručkách a vytvářeli tak základy pro vznik první lingvistiky a gramatiky.²⁵

Doposud jsme mluvili pouze o vlivu sofistů v oblasti řečnictví, ale předmětem jejich zájmu byly téměř všechny obory vzdělanosti a ve své filosofii poprvé odklání pozornost od přírody přímo na člověka, zvláště v etických otázkách lidského života a života v obci. Jejich učení reagovalo na požadavky tehdejší doby, okamžitě řešit konkrétní politický, etický či pedagogický problém a tento zájem o jednotlivosti ustupoval pohledu obecnému. V tomto ohledu se staví i k otázce myšlení a odklání se od doposud uznávaného formulování absolutních pravd. Sofisté své učení postavili na zkoumání lidských hodnot a problematice při jejich stanovení a nebylo jejich záměrem najít nějakou „absolutní pravdu“. Sofistické učení významně ovlivnilo další vývoj

²³ Srov. ŠTVERÁK, V. *Stručné dějiny pedagogiky*, s. 26.

²⁴ Srov. MACHOVEC, D. *Dějiny antické filosofie*, s. 65.

²⁵ Srov. tamtéž, s. 67.

filosofie, ale i pohled Aristotelův, neboť sofistický zájem o jednotliviny a zájem o obecné, uznávané Sokratem a Platónem, vyústily v potřebu řešit jednotlivé i obecné dohromady.²⁶

Sám Aristotelés se o sofistech vyjadřuje ve svém spise „O sofistických důkazech“ těmito slovy: „Poněvadž pro mnohé je lépe zdáti se moudrými než býti moudrými bez zdání (sofistika je totiž zdánlivá moudrost, nikoli skutečná, a sofista je ten, kdo má prospěch ze zdánlivé, nikoli skutečné moudrosti), nutně z toho tedy vyplývá, že tito lidé požadavky, které jsou na moudrého, pouze zdánlivě uspokojují, místo aby je skutečně uspokojili bez zdání.“²⁷

2.4 PLATÓNOVA PAIDEIA

Pokud chceme pochopit Aristotelovu filosofii výchovy, je nutné pokusit se zohlednit důležité okolnosti, které měly vliv na Aristotelův život. V předchozích kapitolách jsme nastínili různé výchovné systémy i státoprávní uspořádání Aristotelovy doby. Neopomenutelné je však působení učitelů, které má na vývoj jedincovy osobnosti obrovský vliv. V tomto ohledu je tedy nutné zmínit se o pedagogické koncepci Aristotelova učitele Platóna, neboť z jeho filosofického pohledu Aristotelés vycházel a je patrný v celém jeho díle. Není možné však zde rozebrat Platónův životní názor v celé jeho šíři, zaměříme se proto jen na jeho filosofický pohled na výchovu, který je pro tuto práci stěžejní.

„*Paideia* je jedním z posvátných slov staré řečtiny. Je něčím, co je hodno úcty a co samo prostor schopnosti úcty vytváří; něčím, co probouzí úžas: žasneme nad tím, že něco takového jako *paideia* je možné, ale také platí, že *paideia* probouzí schopnost žasnout nad něčím.“²⁸ Takto uvádí Platónův koncept výchovy Zdeněk Kratochvíl slovy Jana Patočky.

Svou filosofii výchovy vylíčil Platón ve svém díle *Ústava*, v podobě jeskynního mýtu, kde poukazuje na rozdíl mezi vzděláním a nevzdělaností. Výchovu zde přirovnává k životu spoutaných zajatců jeskyně, kteří nikdy nepoznali jiný život a znají jen pohled na stíny, nejsou si však vědomi své nesvobody, až do chvíle, kdy je jeden z nich násilím vyvečen na povrch. Zde teprve procítá a poznává skutečný život a také

²⁶ Srov. MACHOVEC, D. *Dějiny antické filosofie*, s. 84.

²⁷ ARISTOTELÉS. *O sofistických důkazech*, 165a.

²⁸ KRATOCHVÍL, Z. *Výchova, zřejmost, vědomí*, s. 28.

to, čehož stíny doposud pozoroval. Po tomto obratu se nakonec navrácí zpět do jeskyně. A takto spatřuje Platón právě podstatu výchovy. Jeskyně znamená náš všední život, pouta představují naše předsudky a nerozpoznaná nesvoboda je nedostatek filosofického rozhledu.²⁹

Výchova tedy nemá být přípravou člověka ke každodenním činnostem, ale znamená jakési vytržení z této všednodennosti a obrat k tomu, co je nad-lidské. V jeskynní alegorii znamená návrat z vykonané pouti zpět do jeskyně proces výchovy. „Slyšící jsou dotčeni, ne-li vychováni, tedy znejistěni ve svých dosavadních všednodenních jistotách, což je (přinejmenším) důležitý počátek výchovného pohnutí.“³⁰ Získanými zkušenostmi člověk poznává sám sebe.³¹

Tato filosofická výchova – paideia je péčí o duši, vychází z našeho nitra pro oné překračování a problematizování všednodenního vědění, které se nám dostává jako podnětu z vnější výchovy. „Paideia je právě vytržením ze všedního dne, v ní je chovanec zbaven neustálé zaneprázdněnosti tím či oním. Jejím prostorem je schólé, prázdeň, prázdniny, volný čas, mezera v zavalenosti obstarávkami. Škola je původně záležitostí neděle, chvíl ne-obstarávání, ne-dělání, ne-usilování, povznesení z všednodenního zaneprázdnění k reflexi této mravenčí připoutanosti. Schólé je příležitostí pro paideia a dostavuje se jako dar, jako průnik slunce do temnot, v nichž se člověk pohybuje. Zůstaneme sice jako lidé nadále služebníky všednodennosti, ale nejsme už nutně otroky. Schólé se vsouvá do zaneprázdněnosti a v rámci schólé může nastoupit paideia.“³²

²⁹ Srov. KRATOCHVÍL, Z. *Výchova, zřejmost, vědomí*, s. 29-31.

³⁰ PALOUSH, R. *Čas výchovy*, s. 59.

³¹ Srov. tamtéž.

³² Tamtéž.

3 ARISTOTELÉS

3.1 OSOBNOST ARISTOTELA A JEHO ŽIVOT

Aristotelés bývá označován jako největší starověký řecký filosof a myslitel. Narodil se r. 384 př. Kr. ve Staigeire v Thrákii, malém městě na východním pobřeží Chalkidiky. Pocházel z lékařské rodiny a jeho otec působil jako lékař na dvoře makedonského krále Amanty III., děda Alexandra Velikého. V 17 letech přichází do Athén, nastupuje jako žák do Platónovy Akademie, kde se postupně stává vynikajícím a literárně známým učitelem. Na půdě Akademie zůstává 20 let až do Platónovy smrti (r. 347 př. Kr.). Jako žák Platónův svého učitele nejprve velmi obdivoval, později však mezi nimi vyvstaly názorové neshody a mnohé z Platónových názorů kriticky přehodnotil.³³

Po Platónově smrti se Aristoteles uchýlil na nějaký čas do Malé Asii, kde pobýval na dvoře svého bývalého spolužáka Hermeia. Tam se také oženil s jeho adoptivní dcerou. Odtud jeho kroky vedly na Assos a do Mytilény, odkud si ho povolal makedonský král Filip, aby se ujal výchovy jeho syna, tehdy patnáctiletého Alexandra (později zvaného Veliký). Jako vychovatel působil Aristotelés u dvora až do doby převzetí vlády Alexandrem roku 335 př. Kr.³⁴

Po odchodu ze dvora makedonského krále se Aristotelés vrací do Athén, kde zakládá vlastní filosofickou školu zvanou Lykeion. Tato škola byla v Athénách známa také pod názvem „peripatetická“, což bylo odvozeno od častých procházek, které Aristotelés se svými žáky v duchu filosofického rozjímání tak rád vykonával. Na své škole zavádí výuku předmětů: logika neboli aristotelovské aragon, psychologie, rétorika, estetika, politika a etika.³⁵ V této době se Aristotelés kromě učitelství také věnoval rozsáhlé badatelské činnosti, což vyžadovalo nemalé finanční prostředky. Aristotelés byl na tehdejší dobu poměrně zámožný, ale pro své záměry byl pravděpodobně hojně podporován i ze strany Alexandra. Díky tomu mohl vytvořit svou

³³ Srov. STÖRIG, H.J. *Malé dějiny filosofie*, s. 129

³⁴ Srov. MACHOVEC, D. *Dějiny antické filosofie*, s. 127.

³⁵ Srov. ŠTVERÁK, V. *Stručné dějiny pedagogiky*, s. 33.

vlastní rozsáhlou knihovnu, ale i pozoruhodnou přírodovědeckou sbírku, která obsahovala vzorky rostlin a zvířat z celého světa. O Aristotelově zapálení do politického života svědčí také jeho sbírka všech známých státních ústav s 158 exempláři.³⁶

Aristotelés, jako Alexandrův přítel a zastánce makedonské politiky, se stal terčem silné nevraživosti Athéňanů, proti nimž Alexandr despoticky zakročil a připravil je o svobodu. Tato politická skutečnost značně ztěžovala Aristotelovi život i jeho působení na škole. Po Alexandrově smrti se navrátila moc do rukou protimakedonské strany a Aristotelés byl veleknězem Eurymedontem či Démofilem obžalován z bezbožnosti, podobně jako již jeho předchůdce Sokrates. Dalším rozhořčení ze strany Athéňanů již nechtěl přihlížet a tak jako opustila po Alexandrově smrti Athény jeho posádka, uprchl z města i Aristotelés. V exilu však již následujícího roku 322 př. Kr. umírá zcela v osamění ve věku 63 let.³⁷

Aristotelés byl velkým vědcem, zajímal se o přírodní vědy, teorii poznání, logiku, teorii státu, rozpracoval i oblast etiky a věnoval se i problematice výchovy a vzdělávání. Jako znamenitý systematik se prokázal v oblasti řecké filosofie a jeho spisy znamenaly pro tento obor nesporný přínos a ovlivnily další vývoj filosofie. Smysl pro systematičnost se projevila v celém jeho díle ve snaze rozdělit jednotlivé oblasti vědění do určitých disciplín. Rozeznává tak disciplíny „teoretické“, mezi které řadí fyziku a logiku ve smyslu dokonalého nástroje myšlení, dále pak „praktické“ resp. „poetické“, kam patří politika a etika.³⁸

3.2 DÍLO

Aristotelés obsáhl ve svých dílech veškeré vědění tehdejší doby, a jak již bylo řečeno, dbá především na systematičnost pojmů daného oboru. Při svém bádání se ohlíží na minulé odkazy svých předchůdců, vždy pečlivě posuzuje, co bylo o dané věci řečeno před ním, zatímco teorie svých současníků kriticky přehlíží.³⁹

Většina spisů z jeho rozsáhlého díla byla sepsána jako materiál pro potřeby výuky, více či méně rozpracována a neustále dotvářena na základě nových poznatků z bádání a za jejich konečnou podobu zřejmě vděčíme nějakému autorovi po Aristotelovi. Podle

³⁶ Srov. STÖRIG, H.J. *Malé dějiny filosofie*, s. 129

³⁷ Srov. STÖRIG, H.J. *Malé dějiny filosofie*, s. 129

³⁸ Srov. GRAESER, A. *Řecká filosofie klasického období*, s. 276.

³⁹ Srov. RÁDL, E. *Dějiny filosofie I. Starověk a středověk*, s. 192

jedné z hypotéz byl celý obsah Aristotelovy tvorby ztracen a teprve až 250 let po jeho smrti měl být znovu objeven.⁴⁰

Pro výklad Aristotelova díla se přikláním k všeobecně uznané hypotéze, že ucelený soubor jeho děl byl sesbírán již v helénistické době Andronikem Rhodským (kolem roku 50 př. Kr.) a přidržím se rozčlenění díla podle Immanuela Bekkera (Berlín 1831), tak jak jej uvádí doc. Machovec.

1. *spisy logické* – Kategorie, O vyjadřování, První analytiky, Druhé analytiky, Topiky a O sofistických důkazech

2. *spisy fyzické* čili přírodně filosofické a přírodovědecké – Fyziky, O nebi, O vzniku a zániku, Meteorologika, Zkoumání o zvířatech, O vzniku zvířat, O pohybu zvířat, O chůzi zvířat, O duši a další spisky z oboru fyziologie (sem patří zejména spisky, označované jako Malé přírodovědné – Parva naturalia). Antice známé spisy lékařské se nezachovaly

3. *spisy filosofické*, jimž byl v době helénistické dán název „metafyzické“ (řec. ta meta, ta fysika), neboť byly zařazeny za spisy fyzické. Tyto spisy tvoří dnešní „Metafyziky“

4. *spisy etické* – Etika Eudémova, Etika Mikomachova (vydaná Aristotelovým synem Nikomachem, po němž byla i pojmenována)

5. *spisy politické* – Politiky. K těmto spisům dlužno nyní zařadit i teprve v roce 1890 objevený závažný historicko-politický spis „Ústava athénská“;

6. *rétorický spis* Rétorika (spisy o řečnictví)

7. *uměnovědný spis* Poetika

K tomuto výčtu je ovšem nutné podotknout, že z něj byla vyřazena díla, u kterých nebylo prokázáno Aristotelovo autorství např. O vesmíru, Problémata, Velká etika.⁴¹

⁴⁰ Srov. GRAESER, A. *Řecká filosofie klasického období*, s. 272.

⁴¹ Srov. MACHOVEC, D. *Dějiny antické filosofie*, s. 128.

Všechna Aristotelova díla se vyznačují autorovou systematičností a členěním do kategorií s přísným logickým nadhledem. Tímto čistě vědeckým přístupem a spisovatelskou střízlivostí se velmi výrazně odlišoval od svého učitele Platóna, jehož díla tolik vynikala básnickou fantazií a smyslem pro krásu.⁴²

3.3 EXKURS DO ARISTOTELOVY FILOSOFIE

Tato práce je zaměřena především na Aristotelovu pedagogickou oblast, ale jako taková nelze posuzovat bez ohledu na autorův filosofický kontext. „ (...) žádná věda nemůže formulovat svá východiska bez ohledu na ostatní vědy; tedy ani otázky po lidské výchově nelze vůbec klást, jestliže bychom je chtěli zbavit obecně filosofického smyslu.“⁴³ V této kapitole však učiníme pouze stručný exkurs do Aristotelovy filosofie, vysvětlíme jeho vztah k filosofii jako vědě a pokusíme se zachytit zvláště myšlenky důležité pro pochopení jeho pedagogického smýšlení.

Aristotelovou snahou bylo vždy jít až k jádru věci samé a zamýšlel se tedy i nad obecnou příčinou vzniku filosofie, vědění, vědy.⁴⁴ „Neboť jako dnes, tak v dřívějších dobách lidé začali filosofovat, protože se něčemu divili. (...) Ten pak, kdo pochybuje a diví se, má vědomí nevědomosti – proto také milovník vymyšleného výkladu (filomýthos) jest v jistém smyslu milovníkem moudrosti (filosofos), (...) Jestliže tedy lidé filosofovali, aby unikli nevědomosti, je zjevné, že usilovali o vědění proto, aby rozuměli, nikoli pro nějaký vnější užitek.“⁴⁵

Jak již bylo zmíněno v předchozích kapitolách, Aristotelés přistupuje k bádání v jakékoliv oblasti s čistou systematičností a kritickým zhodnocením názorů minulých generací a nejinak je tomu i u filosofie. Filosofická učení svých předchůdců pečlivě prostudoval (od Thalety až po Platóna) a vzhledem ke svým názorům kriticky posoudil a pak systematicky seřadil především ve svých spisech *Metafyziky*. Jeho filosofické názory pak chápal jako ucelený, historicky podmíněný soubor řeckého myšlení.

Aristotelés se také pokusil již v rané době, tedy ještě pod silným vlivem Platónova učení, o klasifikaci věd na teoretické, praktické a poietické vědy či filosofie. *Teoretické*, které pokládal za ne důležitější, zkoumají jsoucno. Filosofii o absolutním jsoucnu,

⁴² Srov. STÖRIG, H.J. *Malé dějiny filosofie*, s. 130.

⁴³ PALOUŠ, R. *Čas výchovy*, s. 48.

⁴⁴ Srov. MACHOVEC, D. *Dějiny antické filosofie*, s. 129.

⁴⁵ ARISTOTELÉS. *Metafyzika*, kniha první, s. 38.

o nejvyšší postatě – bohu nazývá filosofií *theologickou* (později označovanou jako metafyzika) a řadí ji na první místo v této kategorii. Druhá v pořadí je věda o přírodě, tedy filosofie *fyzická*, která se zabývá jsoucnem pohybujícím se. Mezi vědy teoretické řadí také filosofii *matematickou*, s kvantitativním pohledem na stránku věcí. Za *praktické* označil Aristotelés vědy o chování a jednání člověka jako jsou etika, politika, ekonomika. *Poietické* vědy zaměřené na vyrábějící činnost člověka pojímají např. lékařství a uměleckou činnost. Tato klasifikace však ještě neobsahovala logiku ani rétoriku, které z chronologického hlediska v tomto období ještě zřejmě nebyly předmětem jeho bádání. Tyto vědy však vždy považoval za vědy *formální*.⁴⁶

Základem Aristotelovy filosofie je otázka podstaty, která je podrobně popsána v knihách *Metafyzik*. Staví zde na základu názorů svých předchůdců, ale kriticky přehodnocuje jejich teorie, že podstatou je látka sama a rovněž popírá Platónovy ideje. Na základě těchto studií přichází s teorií o třech podstatách: 1. látka (řec. hylé), 2. tvar (řec. eidos, morfé) či forma jako cíl vzniku a vývoje, 3. jednota látky a tvaru (to synholon, hé synholos). Látka sama o sobě nemá žádnou skutečnost, teprve tvar činí z látky tu konkrétní věc. Tato souvztažnost je v Aristotelově filosofii směrodatná i pro další oblasti jeho bádání např. tělo a duši.⁴⁷

Kromě hledání pravé podstaty – jsoucna se Aristotelés ptal po příčinách dění, které velmi podrobně zkoumá s ohledem na starší filosofické názory a ve své první knize *Metafyzika* mluví o čtverém významu těchto příčin. První je *tvar*, jež je prvotní podstatou, určujícím principem. Druhou nazývá *látkou* a podmětem. Třetí, týkající se *pohybu*, je příčina účinná a čtvrtou příčinu nachází v *účelu* a dobru.⁴⁸ Ve svém bádání však později dochází k závěru, že tvar je účelem jsoucna a zároveň je i příčinou a za základní tedy považuje látku a tvar, jakožto aktivní princip. Nejvyšší možnou podstatu Aristotelovy filosofie uvádím slovy Antonína Kříže: „Poslední příčinou všeho pohybu a jsoucnosti jest činitel nepohybující se, neměnný, první hybatel nehybný, tvar bez látky, čistá skutečnost, božství.“⁴⁹

Z hlediska výchovy a vzdělávání je bezesporu důležitý Aristotelův filosofický pohled na člověka. Stejně jako u věcí, shledává Aristotelés dvojí podstatu i u živých

⁴⁶ Srov. MACHOVEC, D. *Dějiny antické filosofie*, s. 130.

⁴⁷ Srov. Tamtéž, s. 133.

⁴⁸ Srov. ARISTOTELÉS. *Metafyzika*, s. 40.

⁴⁹ Tamtéž, s. 7.

bytostí, tedy i u člověka. „Je zjevno, že duše jest první podstatou, tělo látkou, člověk však nebo živá bytost jest celek skládající se z obojího jako něčeho obecného.“⁵⁰

Duši, která je pro tělo účelovou i pohybovou příčinou, která mu dává tvar nazývá Aristotelés *entelechie*, tělo (řec. organon) je jejím nástrojem.⁵¹ Duše je odpovědná za veškerý pohyb v těle, jeho růst a vývoj, přijímání potravy, myšlení. Duše je organická a přírodní a nelze ji od těla oddělit. Aristotelés pak rozlišuje tři části duše: duši výživnou, která ovlivňuje život rostlin; duši vnímavou, která je podstatou života zvířat a duši poznávací neboli lidskou, kterou u člověka doplňuje ještě rozum, jako zvláštní, čistě duchovní činnost, duše vyšší. Rozum je schopný oddělit se od těla a bdí nad naším životem duševním i tělesným. Tato duše je svou podstatou spřízněna s božstvím, neboť je schopna myslet a chápat smysl té pravé filosofie.⁵²

Z hlediska poznání pokládá Aristotelés za základní smyslové vnímání. Avšak jednotlivými smysly získáváme pouze informace o vlastnostech věcí podle konkrétního zaměření smyslu. „Jsou sice zvlášť směrodatné v poznání jednotlivin, ale o žádné věci nám nepraví, proč jest, na příklad, proč oheň jest teplý, nýbrž jenom, že jest teplý.“⁵³ Celkový obraz skutečnosti získaný jednotlivými smysly nám umožňuje „společný smysl“ a ten je v srdci člověka.⁵⁴

3.4 VÝCHOVA A VZDĚLÁVÁNÍ

O výchově a vzdělávání pojednává Aristotelés ve svých spisech *Politika* a *Etika Nikomachova* a zčásti i v knihách *Metafyziky* a z těchto pramenů jsem také ve své práci vycházela. Aristotelés rozpracovává podrobně celou oblast pedagogiky na základě vlastního filosofického přesvědčení.

Aristotelovy pedagogické názory vycházejí Platónovy podstaty výchovy jako péče o duši. Aristotelova duše se skládá ze tří částí a každé části duše můžeme tedy přiřít charakteristickou složku výchovy. Podle schéma, které uvádí Štverák, jednotlivé stupně vypadají takto:

⁵⁰ ARISTOTELÉS. *Metafyzika*, s. 197.

⁵¹ Srov. STÖRIG, H.J. *Malé dějiny filosofie*, s. 136.

⁵² Srov. RÁDL, E. *Dějiny filosofie I. Starověk a středověk*, s.212..

⁵³ ARISTOTELÉS. *Metafyzika*, s. 35.

⁵⁴ Srov. STÖRIG, H.J. *Malé dějiny filosofie*, s. 136.

- „1. duše rostlinná výchova tělesná
- 2. duše živočišná výchova mravní
- 3. duše rozumová výchova rozumová“⁵⁵

Duše člověka se všemi třemi částmi tvoří jeden harmonický celek a v tomto smyslu tedy i výchova jedince má být zaměřena na harmonický vývoj celé osobnosti po stránce, tělesné, morální a intelektuální.⁵⁶ A tento postup od nejnižšího stupně k nejvyššímu doporučuje Aristotelés rovněž v oblasti výchovy.

3.4.1 Tělesná výchova

Tělesnou výchovu tedy upřednostňuje před výchovou mravní a rozumovou, neboť nejprve pokládá za důležité, rozvoj tělesného stavu, který je pak schopen dalších výkonů. Z hlediska intenzity tělesné stránky výchovy se staví proti přehnanému výcviku k divokosti, ale naopak při tělesném cvičení vyzdvihuje rozvahu a estetičnost. „Neboť nepozorujeme ani u ostatních živočichů, ani u národů, že by byli stateční ti, kteří jsou nejdivočejší, nýbrž spíše ti, kteří jsou klidnější a mají lví povahu.“⁵⁷

V Politice Aristotelés pojímá brannou výchovu jako nutný prostředek k obraně proti násilí. Tělesná výchova tak vede ke statečnosti, která je pokládána za jednu z nezbytných ctností a vlastností dobrého občana. Chápe ji jako správné opatření proti válce, které je nutné a užitečné. Daleko více však záleží na tom, vést občany k tomu, co je dobré a krásné.⁵⁸

3.4.2 Mravní výchova

Morální, mravní či etickou výchovou se Aristotelés zabýval ve svých spisech Etika Eudémova, která je ještě psána pod přímým vlivem Platónových etických názorů. Ve své práci jsem však vycházela z chronologicky mladší Etiky Nikomachovy.

Podle Aristotela jsou člověku základní morální zákony přirozeně dány a pomocí vědy se mají pouze rozpoznat a formulovat. Jsou to nepsané zákony v rámci mravního řádu ve světě, který je v souladu s učením o principu všeho bytí. K tomuto věčnému

⁵⁵ ŠTVERÁK, V. *Stručné dějiny pedagogiky*, s. 34

⁵⁶ Srov. ŠTVERÁK, V. *Stručné dějiny pedagogiky*, s. 35.

⁵⁷ ARISTOTELÉS. *Politika*, s. 294.

⁵⁸ Srov. ARISTOTELÉS. *Politika*, s. 14.

řádu, nejvyššímu dobru, absolutnímu principu, jenž je prvním hybatelem a skutečnou energií, původcem života všechno směřuje. Proto je úsilím člověka připodobnit se tomuto řádu a tou nejlepší cestou, jak toho dosáhnout je láska a dobro. Celý svět tvoří řád v jednotě, slouží společnému cíli a veškerý pohyb k jednomu směřuje a tím nabývá dokonalosti. Nejvýše v tomto světě je člověk se svou duchovou podstatou, která se nejvíce podobá té božské a díky vrozenému rozumu je veden k poznání a ctnosti.⁵⁹

Mravní zákony tedy nebyly stvořeny člověkem, ale odpovídají světovému řádu. Proto jedině ctnostný a rozumný život je v souladu s tímto řádem. Člověk je pak jediný tvor, který na uskutečnění dobra může spolupracovat vědomě a svobodně. Vše ostatní žije ve smyslu řádu nevědomě a nutně. Podle Aristotela se však má člověk na mravním řádu podílet svým činem a svobodně zvolenými prostředky směřovat k uskutečnění daného cíle. Člověk není jen součástí přírody, ale díky rozumu je nad přírodou a může tedy jednat svobodně a uvědoměle.⁶⁰

Úkolem mravní výchovy je vést občany k ctnostnému jednání a vštípit jim základní morální zásady, jež jsou nezbytné pro dobře fungující společnost. Nejde však jen o pouhé poznání ctností, ale důležité je, aby si lidé ctnostné jednání osvojili a ctnostnými se stali.

Základním předpokladem této složky výchovy však je, že lze morální stránku člověka ovlivnit výchovou. Mravní zásady pak Aristotelés doporučuje zařadit do výchovy již od počátku: „buditi v mladé duši zájem o všechno pravdivé, dobré a krásné a vésti ji k tomu, aby pracovala nejen z povinnosti, nýbrž právě z té záliby a lásky.“⁶¹ Za mravní ideál Aristotelés považuje „harmonický, vnitřně vyrovnaný a stálý charakter.“⁶²

„Dobrymi a ctnostnými se lidé stávají trojím prostředkem. Tím trojím prostředkem jest přirozenost, zvyk a rozum.“⁶³ Člověk se přirozeně rodí s určitými vlastnostmi, které však lze naučenými zvyky ovlivňovat k lepšímu, ale i k horšímu. Na rozdíl od jiných živočichů, kteří se ve svém chování řídí přirozeností, lidské jednání podléhá ještě rozumu a ten je vlastní pouze jemu. Je však důležité, uvést tyto tři prostředky v soulad a to již je úkolem výchovy.⁶⁴

⁵⁹ Srov. ARISTOTELÉS. *Etika Nikomachova*, s. 11.

⁶⁰ Srov. tamtéž

⁶¹ Tamtéž, s. 21.

⁶² Tamtéž.

⁶³ ARISTOTELÉS. *Politika*, s. 275.

⁶⁴ Srov. tamtéž s. 275.

Aristotelés rozeznává dvě složky duše a těm pak odpovídají dva druhy ctností: „(...) jedny ctnosti nazýváme rozumovými, druhé mravními, moudrost, chápání a rozumnost nazýváme rozumovými, štědrost a uměřenost mravními. Mluvíme-li totiž o mravní povaze, neříkáme, že člověk jest moudrý nebo chápavý, nýbrž že jest klidný nebo uměřený, ale chválíme také člověka moudrého, když hledíme k jeho stavu; ty stavy pak, které jsou hodny chvály, nazýváme ctnostmi.“⁶⁵

Rozumová ctnost je pak podmíněna učením, zatímco ctnost mravní (éthiké) je otázkou zvyku (ethos). Z toho tedy vyplývá, že s žádnou ctností se nerodíme, ale podle Aristotela máme přirozenou vlohu k jejich získávání a teprve opakovanou činností si je osvojujeme. Aristotelés to připodobňuje k získávání dovedností v jakémkoliv řemesle či hře na hudební nástroj. „... všechny dovednosti a umění vyžadují jistého předběžného vzdělání a navykání, abychom je mohli vykonávat, a tak zjevně i ctnostná jednání.“⁶⁶ Jakoukoliv činnost se lze však naučit dobře, ale i špatně a stejné je to i s ctnostmi. Z tohoto předpokladu vychází Aristotelés a etické zásady se tak stávají nutnou součástí výchovy dětí, která jim má vštípit lásku a úctu k dobru již od útlého věku. Důležité ale je, aby se tyto mravní zásady staly jejich smýšlením, a aby lidé zůstali dobrými po celý život.

Z hlediska mravnosti byly pro Aristotela důležité rovněž city. Slasti a strasti pokládal za nedílnou součást lidské přirozenosti a nelze je tedy zcela potlačovat, avšak ani jim bez rozmyslu podléhat. V otázce mravní výchovy mají svou neodmyslitelnou úlohu, „neboť tyto city působí po celý život, ježto mají vliv na ctnostný a blažený život. Člověk totiž si žádá toho, co jest libé, a varuje se toho, co jest nelibé.“⁶⁷ Za optimální se pokládá, pokud mravně ustanovenou činnost člověk koná s rozkoší, láskou a zálibou.⁶⁸

3.4.3 Rozumová výchova

Rozumová duše je v člověku to nejlepší, a proto bychom o ni měli náležitě pečovat, abychom svůj život naplnili tím pravým štěstím.⁶⁹

Rozumem získáváme ctnosti – umění, vědění, rozumnost, moudrost a rozumění. Díky moudrosti ovlivňujeme i veškeré mravní ctnosti a rovněž afekty a city. Rozumové

⁶⁵ ARISTOTELÉS. *Etika Nikomachova*, s. 48.

⁶⁶ ARISTOTELÉS. *Politika*, s. 289.

⁶⁷ ARISTOTELÉS. *Etika Nikomachova*, s. 249.

⁶⁸ Srov. tamtéž, s. 19.

⁶⁹ Srov. ARISTOTELÉS. *Politika*, s. 14.

vzdělání je tedy předpokladem mravního jednání. Nelze sice tvrdit, že by nebylo možné dosáhnout mravního vzdělání bez vědění, ale bez něj se člověk nemůže správně rozhodnout. Mravnost je ovládána vůlí a tkví především v jednání a v činech, tedy ve svobodném rozhodování.⁷⁰

Aristotelés vychází z předpokladu, že s touhou po vědění se člověk rodí a rovněž schopnost učit se je mu přirozeně vlastní. „Všichni lidé od přirozenosti touží po vědění. Známkou toho jest záliba v smyslových vjemech, v nichž si libují pro ně samy, aniž hledí k jejich potřebě. Zvláště to platí o vjemech zrakových. Neboť zraku dáváme přednost takřka přede všemi ostatními smysly, nejen pro jejich praktický účel, nýbrž i bez ohledu na něj. To proto, že tento smysl přispívá k našemu poznání více, než smysly ostatní a že nám zjevuje většinu jeho druhových rozdílů.“⁷¹

Podle Aristotela se vše organické ve světě řídí přirozeností. „Nejlepší a nejpříjemnější každému jest to, co jest mu přirozeně vlastní. Tedy pro člověka jest to život podle rozumu, poněvadž to jest nejvíce člověk. A tak tento život jest i v nejvyšší míře blažený.“⁷² Blaženost (eudaimonia) spočívá v ctnostném životě, v životě v rozumu. K dosažení nejvyššího dobra je však zapotřebí ještě zevnějších dober, protože bez příslušných prostředků, jako je přátelství, bohatství, politická moc či krása, nelze jednat dobře.⁷³

Za vrchol blaženosti Aristotelés považuje život teoretický, nekonečné rozjímání, kontemplaci, tedy vnitřní život v tom, co je věčné a božské. Dosažením takovéto míry blaženosti se člověk oprošťuje od vnějších a povrchních statků a stává se zcela soběstačným a svobodným. Vnitřně prožívá klid, radost a sílu, která je zřejmá ve všech jeho činnostech.⁷⁴

Rozumová výchova je rovněž velmi úzce spjata s city a pocity, které ještě zesilují účinek rozumového poznání. „Míníme dále, že blaženost musí býti spojena se slastí, a tu činnost se zřením k moudrosti jest souhlasně uznávána za nejslastnější z ctnostných činností; filosofie tedy, jak se zdá, poskytuje slasti podivuhodné čistoty a trvalosti, i jest důvodně život těch, kteří vědí, radostnější než těch, kteří teprve hledají.“⁷⁵

Mravní jednání každého člověka odpovídá jeho podstatě, rozumu, a proto nelze očekávat, že budou všichni lidé stejně zdatní a ctnostní. Ne každému se také podaří

⁷⁰ Srov. ARISTOTELÉS. *Etika Nikomachova*, s. 18.

⁷¹ ARISTOTELÉS. *Metafysika*, s. 33.

⁷² ARISTOTELÉS. *Etika Nikomachova*, s. 265.

⁷³ Srov. *tamtéž*, s. 39.

⁷⁴ Srov. *tamtéž*, s. 12.

⁷⁵ *Tamtéž*, s. 263.

dosáhnout té nejvyšší blaženosti, ale důležité je: „aby se každý snažil o nejvyšší míru rozumu, o vzdělání své celé osobnosti, jež připouští jeho nadání a vnější poměry.“⁷⁶

3.4.4 Cíle výchovy

V této kapitole bych se chtěla dotknout problematiky výchovných cílů v době Aristotelově, jak o nich pojednává ve své knize *Politika*. Díky tomuto příspěvku můžeme nahlédnout do aktuálního charakteru pedagogiky té doby. Spíše než své vlastní názory, tu Aristotelés shrnuje názory a úsudky široké veřejnosti jeho doby.

Jak již bylo uvedeno v předchozích kapitolách, podle Aristotela obecný cíl výchovy je plně podřízen obecnému blahu společnosti a v tomto zájmu usiluje tedy o dosažení nejvyššího dobra, blaženosti, jednotlivých občanů. Z užšího pohledu jde mu ve výchově o harmonický rozvoj osobnosti po stránce tělesné, mravní a rozumové, „aby člověk správnou výchovou nabyt pravého vzdělání a mravní ušlechtilosti a tyto svým životem osvědčoval.“⁷⁷

Pokud nás ale zajímá odpověď na otázky, *co je výchova a jak se má vychovávat*, je jeho hodnocení spíše názorem a koncepcí výchovy jeho doby, kterou pak konfrontuje se svým filosofickým přesvědčením.

Aristotelés poukazuje na rozdílnost názorů v otázce, jakým předmětům se má ve školách vyučovat, ať už je účelem života ctnost nebo nejlepší život a rovněž panují neshody, zda má být kladen větší důraz na rozvoj rozumových schopností nebo raději tříbit mravní stránku duše.⁷⁸ To podle Aristotela způsobuje, že je otázka výchovy velmi problematická a není zřejmé, „zda se má mládež učit tomu, co je pro život užitečné, či tomu, co vede k ctnosti, anebo má-li býti vyučována také vyšším naukám.“⁷⁹ Tyto neshody však mají základ již v rozdílném pohledu na to, co vede k ctnosti a v čem vlastně spočívá, a tudíž i cesta k ní nemůže být jednoznačná.

V tomto spleťtém pohledu na výchovu, se však zdá být smysluplné, vybírat z toho, co je užitečné, převážně to, co je nutné, avšak ne snižující. „Za snižující jest pak třeba pokládati každé všední zaměstnání, dovednost a znalost, které tělo, duši nebo

⁷⁶ Tamtéž, s. 19.

⁷⁷ Tamtéž, s. 22.

⁷⁸ Srov. ARISTOTELÉS. *Politika* s. 290.

⁷⁹ Tamtéž.

rozumovou schopnost svobodných lidí činí méně zdatnými k užívání ctnosti a k jejím výkonům.⁸⁰

V duchu té doby, s výchovou určenou pouze svobodným občanům, souvisí také názor na účelnost učení či jednání. Vždy totiž velmi záleží na tom, pokud něco člověk činí pro sebe nebo přátele nebo pro ctnost, je to chvályhodné a důstojné, pakliže to činí pro druhé, je to často nádenické a otrocké.⁸¹

3.4.5 Výchova dětí

Výchově dětí věnuje Aristotelés velkou pozornost, neboť je velmi důležité tříbit lásku a smysl pro dobro již od útlého věku. Základní aspekt výchovy Aristotelés vyvozuje z antropologického určení člověka. Člověk je ze své přirozenosti „zoon politikon“ neboli živočich společenský či státotvorný, a proto přirozeně tíhne k životu ve společnosti s jinými jedinci. Jako ideální formu společenství shledává otrokářskou společnost s vládnoucí vrstvou otrokářů, zatímco otroka považuje za pouhý majetek, věc a tato vrstva je tedy zcela z pedagogického procesu vyloučena. Podobně se dívá i na výchovu dívek, které byly předurčeny k péči o rodinu, a nebylo jim zapotřebí žádného vyššího vzdělávání.⁸²

Výchova je tedy jen pro svobodné občany, chlapce, a má směřovat ke společnému účelu obce a tím i každého jednotlivce, neboť každý je její součástí. Aristotelovi jde tedy především o společné blaho jedinců v obci a tudíž výchova má být veřejná „(...) a jedna a tatáž pro všechny a péče o ni musí být společnou, nikoliv soukromou, jako dnes, kdy se každý o výchovu svých dětí stará sám a soukromě je vyučuje předmětům podle vlastní volby.“⁸³

Na druhou stranu však oceňuje ve výchově individuální přístup ke každému jedinci a podporuje výchovu s ohledem na jeho přirozené možnosti. „Výchova jednotlivců se liší od výchovy společné, jako se liší péče v lékařství; (...) Zdá se tedy, že všechno se provádí důkladněji, když se věnuje péče každému jednotlivci zvlášť; neboť tak se dostane každému toho, co se mu hodí.“⁸⁴

⁸⁰ Tamtéž.

⁸¹ Tamtéž, s. 291.

⁸² Srov. ŠTVERÁK, V. *Stručné dějiny pedagogiky*, s. 34.

⁸³ ARISTOTELÉS. *Politika*, kniha osmá, s. 289.

⁸⁴ ARISTOTELÉS. *Etika Nikomachova*, s. 272.

„Výchova mládeže jest nejdůležitějším úkolem zákonodárcovým.“⁸⁵ Není tedy pochyb o tom, že podle Aristotela by měla být výchova v rukách státu. A proto má být problematika výchovy zakomponována jako zákony v ústavě, aby bylo možné vštěpovat morální zásady jedincům již od útlého věku. „Je-li tedy nutno, aby člověk, má-li býti dobrý, byl dobře vychován a byl veden k správným návykům, aby tak žil snahám ušlechtilým a nečinil zlého ani úmyslně ani neúmyslně, bude toho nejspíše dosaženo životem podle jistého rozumu a správného řádu, jenž by měl dosti síly.“⁸⁶

Důležitou roli v oblasti výchovy dětí připisuje Aristotelés vlastní rodině, kde nejdůležitější slovo a tedy zodpovědnost za výchovu nese především otec. Zde je výchova založena na předávání mravních hodnot dle obyčeje a účinným prostředkem je láska a poslušnost. Tam, kde tedy není výchova výhradně podřízena zákonu, „(...) náleží každému jednotlivci, aby byl svým dětem a přátelům nápomocen k získání ctnosti, anebo mu to alespoň bylo účelem.“⁸⁷

Aristotelés ve svých spisech *Politiky* pojednává o výchově dětí od narození až po celoživotní péči obce o občana, ale zmiňuje se i o vhodném věku k uzavírání manželství a plození dětí a dokumentuje tak, rozšířené názory, zvyky a obyčeje jeho doby. Jedním z takových názorů je dle spartské tradice usmrcování slabých jedinců s tělesnými vadami. Nebrání se však ani zákonu na regulaci nadbytečného počtu potomků potratem.⁸⁸

Výchovnou péči o děti Aristotelés pomyslně dělí na tři sedmiletá období, která zachycují výchovu od narození až do 21 let. Sedmileté etapy však nemají být brány jako striktní, ale vždy je nutné postupovat podle přírody a výchovou se má doplnit pouze to, co chybí.⁸⁹

V *prvním období* života dítěte, od narození až do 7 let, má být výchova vedena výhradně v rodinném prostředí. Aristotelés má za to, že výživa má velký význam pro rozvoj tělesného stavu dítěte a doporučuje, zvláště v raném období dětství, vydatnou výživu mlékem. Zmiňuje se také o konzumaci vína, kterou shledává pro děti nepřijatelnou. Rodičům rovněž doporučuje, děti hned od počátku otužovat, což je velmi prospěšné pro jejich zdatnost. Důležitou součástí zdravého vývoje jedince je pohyb, ale jen do té míry, pokud organismu svědčí a neničí jej. Proto není vhodné zatěžovat děti

⁸⁵ Tamtéž, s. 289.

⁸⁶ Tamtéž, s. 271.

⁸⁷ Tamtéž, s. 272.

⁸⁸ Srov. CIPRO, M. *Prameny výchovy*, s. 67.

⁸⁹ Srov. ARISTOTELÉS. *Politika* s. 288.

těžkými pracemi. Až do pěti let se děti ještě nemají vést k učení, ale jejich volný čas je třeba prokládat jinými aktivitami, zvláště pak hrou a čtením bájí a pověstí. Zde klade Aristotelés odpovědnost za správný výběr vhodných her do rukou „dozorcům nad výchovou“ (paidonomoi). Varuje také před vlivy ze špatného prostředí, které děti již v tomto věku postřehnou, a proto mají být drženy co nejdál od otroků, kde se všelijaké neslušnosti a špatná mluva hojně vyskytují. Odstranit z dosahu dítěte všechny špatné vlivy je důležité zvláště proto, že první dojem, ať už dobrý nebo špatný, utkví v člověku nejhloběji.⁹⁰

Ve věku od pěti do sedmi let už je správný čas na seznámení se s předměty, které se pak budou děti učit ve škole. Další výchova je pak rozdělena na dva stupně od 7 let až do dospělosti a od dospělosti až do 21 let.⁹¹

O významu citů v etické nauce jsme pojednali již dříve, pocity libosti a nelibosti lze však podle Aristotela hojně využít právě při výchově mladých lidí. V souladu s Platónovým učením považuje za správné přiřazovat k těmto pocitům konkrétní věci a z toho vyvozovat příslušné asociace mezi mravním jednáním a pocitem libosti.⁹²

Aristotelés chápe výchovu jako celoživotní proces, která není věkově ohraničen. „Ale nestačí snad, aby se správné výchovy dostalo jen lidem, dokud jsou mladí, nýbrž i když se stanou muži, jest potřebí pečovati o jejich snahy a zvyky, a proto potřebujeme zákonů, a vůbec tedy pro celý život; neboť množství se podrobí spíše nucení než poučení a spíše trestu než kráse.“⁹³ Zde se tedy etické problémy stávají problémy politickými. Zákony však nelze chápat jen jako donucovací prostředek, ale spíše jako vodítko, jak se stát ctnostným člověkem.

⁹⁰ Srov. Tamtéž, s. 287.

⁹¹ Srov. Tamtéž, s. 288.

⁹² Srov. ARISTOTELÉS. *Etika Nikomachova*, s. 20.

⁹³ Tamtéž, s. 271.

3.4.6 Učební předměty

Aristotelés mluví o čtyřech předmětech zavedených v tehdejších školách – *gramatika*, *tělocvik*, *hudba a kreslení*. Gramatika a kreslení splňovaly požadavky užitečnosti a tělocvik byl vyučován kvůli posílení mužnosti. Na výuku hudby panovaly různé názory. V Aristotelově době se jí lidé věnovali především pro pobavení, ale starší v ní viděli spíše smysl, jak duchaplně trávit volný čas. A ten byl pokládán za velmi důležitou součást života svobodných občanů, jak o tom budeme pojednávat v samostatné kapitole později.⁹⁴

Gramatika a v ní obsažené čtení a psaní má svůj význam již sama o sobě, ale její hlavní důležitost spočívá v získávání jiných vědomostí. Je tedy důležitým prostředkem pro výdělečná zaměstnání, správu obce či vědeckou činnost.⁹⁵

Výuka předmětu *kreslení* je nezbytným předpokladem pro další posuzování uměleckých děl, není však jednoznačně zařazováno na všech školách. Opomenout nelze ani jeho schopnost rozvíjet v lidech cit pro krásu a harmonii.⁹⁶

Tělocvik, jež má své opodstatnění ve formování a zesílení těla, přispívá zvláště ke zdraví a mužnosti. „Ježto jest zřejmo, že se má vychovávat dříve zvyky než naukou, a že tělo se má cvičiti dříve, než rozumová schopnost, plyne z toho, že se děti mají napřed věnovat tělocvik a zápasnictví; neboť onen utváří určitý stav tělesný, toto uschopňuje k výkonům.“⁹⁷ Cvičení je však třeba vždy přizpůsobit věku a tělesnému stavu jedince a v mládí pěstovat pouze lehčí cviky, aby nedošlo k vyčerpání sil. Nevhodné je i zabývat se duševní a tělesnou činností zároveň.⁹⁸

Výuka *hudby* na rozdíl od ostatních předmětů nesplňuje ani kritérium užitečnosti, ani není výcvikem pro nějakou činnost, ale spatřujeme její určení především v zábavě pro volný čas a „že jest jakési vzdělání, jež se má synům dáti ne proto, že by bylo užitečné nebo potřebné, nýbrž proto, že jest ušlechtilé a krásné.“⁹⁹ „Ve všem a všude hleděti jen toho, co jest užitečné, nejméně sluší lidem velkomyslným a svobodným.“¹⁰⁰

⁹⁴ Srov. ARISTOTELÉS. *Politika* s. 290.

⁹⁵ Srov. tamtéž, s. 292.

⁹⁶ Srov. tamtéž s. 293.

⁹⁷ Tamtéž, s. 294.

⁹⁸ Srov. tamtéž, s. 295.

⁹⁹ Tamtéž, s. 293.

¹⁰⁰ Tamtéž, s. 294.

3.4.7 Výchova a volný čas

Volný čas (scholé) v Aristotelově době má velmi důležitou úlohu v životě člověka. Tím měl na mysli svobodného občana oprostěného od lopotné, řemeslnické, zemědělské a nádenické práce. Ta byla určena otrokům, neboť tělesná práce nedopřává člověku volného času, ale zabírá téměř veškerý čas. Nebylo by tedy vhodné, aby se řádný občan namísto svého vzdělávání a činnosti pro blaho obce věnoval takové podřadné činnosti.¹⁰¹

Scholé je ideálem, v němž se mají občané vzdělávat, pečovat o duši a žít pro vyšší cíl. V tomto pojetí neznamená nečinnost, zahálku. Je to prostor pro dosažení pravého životního štěstí.¹⁰²

Volný čas z výchovného pohledu je považován za účel práce, a proto je vhodné tento čas nějak smysluplně vyplnit. Z nejrůznějších činností je hra pokládána za nejméně vhodnou, protože bychom pak mohli hru pokládat za účel života. Ze života ale nejsou hry odstraněny zcela. Smysl jejich zařazování vidí Aristotelés především jako prostředku k oddechu mezi činnostmi za účelem zotavení. „Volný čas pak, zdá se, zahrnuje v sobě libost, blaženost a šťastné žití.“¹⁰³

Podle Aristotela je ve výchově velmi důležité připravovat nejen pro budoucí zaměstnání, ale především pro rozjímavý život ve volném čase, a proto „obec musí mítí ctnosti, kterých jest potřebí pro život ve volném čase; neboť ten jest cílem práce, jako cílem války jest mír.“¹⁰⁴

Aristotelés soudí, že je mnohem snazší žít ctnostným životem, pokud je naše činnost vyplněna prací nebo v době války, o to hůře se vyrovnáváme s ctnostným životem ve volném čase a v míru. Díky válce jsou totiž lidé sami o sobě spravedliví a uměřeni, zatímco v míru a volném čase se díky blahobytu stávají zpupnými.¹⁰⁵

V občanském životě a životě ve válce se tedy zaneprázdnujeme každodenními praktickými činnostmi, ty však směřují k určitému cíli a samy o sobě nejsou žádoucí. Rozumová činnost je však nejušlechtlejší, neboť nás vede k filosofickému rozjímání a k naplnění nejvyššího dobra – blaženosti. Tato nejvyšší ctnost má hodnotu sama o sobě pro svou vlastní dokonalou slast a ta se uskutečňuje v prázdní.

¹⁰¹ Srov. ARISTOTELÉS. *Politika* s. 26.

¹⁰² Srov. tamtéž.

¹⁰³ Tamtéž, s. 292.

¹⁰⁴ Tamtéž, s. 280.

¹⁰⁵ Srov. tamtéž, s. 280.

ZÁVĚR

Smyslem mé práce bylo zachytit podstatu výchovy jednoho z největších antických řeckých myslitelů Aristotela a porovnat ji s výchovou dnešní doby. Práci jsem pojala jako cestu za znovuobjevením *kalokagathie*, onoho antického filosoficko-výchovného ideálu, který by mohl být pro současný pedagogický svět přinejmenším inspirací.

Na základě rozboru Aristotelových děl bylo možné vysledovat charakteristické znaky jeho koncepce výchovy. Každý výchovný systém v sobě odráží duch a tradici oné doby a formuje se v závislosti na státoprávním uspořádání společnosti. Rovněž Aristotelova výchova vychází z potřeb tehdejší tradiční otrokářské společnosti s demokratickým uspořádáním svobodné vrstvy obyvatelstva. S důrazem kladeným na obecné blaho polis, se tak výchova stává výhradně politickou záležitostí a své občany formuje a utváří v duchu obecních ideálů dobra a krásy. Ty spatřuje Aristotelés v získávání ctností, které si člověk osvojuje, aby se ctnostným svými skutky opravdu stal.

Aristotelova výchova je péčí o duši. Duše člověka je tvořena třemi složkami – rostlinou neboli vyživovací, živočišnou neboli volní a lidskou tedy rozumovou, které jsou ve vzájemném souladu, tak je i výchova zaměřena na harmonický vývoj tělesné, mravní a rozumové stránky člověka. Proto je třeba před výchovou mravní a rozumovou začít tělesnou.

Úkolem mravní výchovy je vést občany k ctnostnému životu a za mravní ideál se považuje harmonický, vnitřně vyrovnaný a stálý charakter.

Rozumová duše je v člověku to nejlepší, a proto bychom o ni měli náležitě pečovat. Díky vrozenému rozumu člověk usiluje o dosažení nejvyššího dobra – blaženosti, které spočívá v ctnostném životě a životě v rozumu. Za vrchol blaženosti Aristotelés považuje život filosofický, nekonečné rozjímání, kontemplaci, tedy vnitřní život v tom, co je věčné a božské. Dosažením takovéto míry blaženosti se člověk oprostuje od vnějších a povrchních statků a stává se zcela soběstačným a svobodným. Vnitřně prožívá klid, radost a sílu, která je zřejmá ve všech jeho činnostech.

Tato nejvyšší ctnost má hodnotu sama o sobě pro svou vlastní dokonalou slast a ta se uskutečňuje ve volném čase. Scholé je tedy ideálem, v němž se mají občané vzdělávat, pečovat o duši a žít pro vyšší cíl. Je to prostor pro dosažení pravého životního štěstí.

Pokud bychom měli Aristotelovu výchovu porovnat se současným běžným výchovným systémem, našli bychom řadu rozdílů.

Jedním z takových rozdílů, který je však dobově i společensky podmíněn, je upírat někomu právo na vzdělání, jak tomu bylo v Aristotelově době se vzděláváním žen a otroků. Rovněž výčet předmětů, který v antickém pojetí obsahoval gramatiku, tělocvik, hudbu a kreslení v základním vzdělávání je pro dnešní dobu, náročnou na vědomosti, zřejmě nedostačující už jen kvůli chybějící matematice. Nechávám však na zvážení každému osobně, zda je tento výčet nedostačující, nebo jestli nejsou žáci v dnešní době vědomostmi přetěžováni.

Rozdíl mezi těmito koncepcemi je patrný rovněž v posuzování výkonnosti. Dnešní výchova posuzuje svůj výkon úspěšností v určitém oboru na trhu práce nebo úspěšností v životě člověka, zatímco v Aristotelově antickém pojetí tento výraz nenajdeme¹⁰⁶. Tam jde především o poznání sama sebe na cestě k poznání nejvyššímu. A každý takový pokus je již úspěšný sám o sobě.

Aristotelova výchova v každém svém ohledu směřuje ke konání dobra po stránce mravní i rozumové. Současná výchova však na pojem mravní výchovy zdá se, poněkud pozapomněla, aby jej pak do osnov vyučování zpětně zařadila jako samostatný předmět etiky.

V dnešní výchově je vyučování orientováno především na předávání vědomostí, dovedností a návyků, v co nejširší míře, aby mohl jedinec uspět na trhu konkurence. K tomuto cíli je veden, vychováván svým vychovatelem. Kdežto Aristotelova výchova stejně jako Platónova Paideia je cesta, která usiluje o vytržení člověka z té všednodenní zaneprázdněnosti sebe zajišťováním, k odpovědnosti k okolnímu světu, ostatním lidem, věcem, ale především k té nejvyšší instanci, jenž učinila člověka člověkem.¹⁰⁷ Touto cestou však jde člověk sám ze své vůle. Vychovatel mu jen pomáhá najít směr.

Určitě není možné koncept výchovy, jak jej popsal Aristotelés ve svých spisech, jednoduše vzít a nahradit jím současné pojetí výchovy, nicméně z porovnání obou dvou konceptů výchovy vyplynuly mnohé postřehy a otázky přinejmenším k filosofickému

¹⁰⁶ Srov. PALOUŠ, R. *Čas výchovy*, s. 90.

¹⁰⁷ Srov. tamtéž, s. 226.

zamyšlení nad aktuálním stavem výchovně-vzdělávacího procesu dnešní doby. Možné východisko ke změně se lze spatřit již dnes v novodobém pojetí volného času. Díky velkému technickému rozmachu posledních let, který nám usnadňuje cestu k nutnému sebe zabezpečení, se nám uvolňuje prostor volného času, který by mohl být využit i jiným smysluplným konáním.

SEZNAM POUŽITÝCH ZDROJŮ

ARISTOTELÉS. *Etika Nikomachova*. Přel. PhDr. Antonín Kříž. Praha: Petr Rezek, 1996. ISBN 80-901796-7-3.

ARISTOTELÉS. *Metafysika*. 2. vyd. Přel. PhDr. Antonín Kříž. Praha: Jan Laichter, 1946. ISBN neuvedeno.

ARISTOTELÉS. *O sofistických důkazech*. Z řec. orig. přel. Antonín Kříž. Praha: Academia, 1978. ISBN neuvedeno

ARISTOTELÉS. *Politika*. 2. vyd. Přel. PhDr. Antonín Kříž. Praha: Petr Rezek, 1998. ISBN 80-86027-10-4.

CIPRO, M. *Prameny výchovy. Galerie světových pedagogů. Svazek první. Od starověku k osvícenství*. Praha: M. Cipro, 2002. ISBN 80-238-7452-7.

GRAESER, A. *Řecká filosofie klasického období*. Praha: Alfaprint, 2000. ISBN 80-7298-019-X.

JŮVA, V.; JŮVA, V. *Stručné dějiny pedagogiky*. 6. rozšíř. vyd. Brno: PAIDO, 2007. ISBN 978-80-7315-151-5.

KRATOCHVÍL, Z. *Výchova, zřejmost, vědomí*. Praha: Herrmann & synové, 1995. ISBN neuvedeno.

KUČERA, Z.; ŠTVERÁK, V. *Chrestomatie z dějin pedagogiky*. Praha: Karolinum, 1999. ISBN 80-7184-626-0.

MACHOVEC, D. *Dějiny antické filosofie*. Jinočany: H&H, 1993. ISBN 80-85467-62-3.

PALOUŠ, R. *Čas výchovy*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1991. ISBN 80-04-25415-2.

PALOUŠ, R. *K filosofii výchovy*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1991. ISBN 80-04-25390-3.

PRŮCHA, J. *Přehled pedagogiky: úvod do studia oboru*. Praha: Portál, 2006. ISBN 80-7178-944-5.

PRŮCHA, J.; WALTEROVÁ, E.; MAREŠ, J. *Pedagogický slovník*. 4. aktualit. vyd. Praha: Portál, 2008. ISBN 978-80-7367-416-8.

RÁDL, E. *Dějiny filosofie I. Starověk a středověk*. Praha: Votobia, 1998. ISBN 80-7220-063-1.

STÖRIG, H.J. *Malé dějiny filosofie*. Praha: ZVON, 1991. ISBN 80-7113-041-9.

ŠTVERÁK, V. *Stručné dějiny pedagogiky*. 2. dopl. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1988. ISBN neuvedeno.

ABSTRAKT

FÜRSTOVÁ, E. *Výchova a vzdělávání u Aristotela*. České Budějovice 2011. Bakalářská práce. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích. Teologická fakulta. Katedra pedagogiky. Vedoucí práce PhDr. Zuzana Svobodová, Ph.D.

Klíčová slova: Aristoteles, výchova, vzdělávání, paideia, kalokagáthia, tělesná výchova, mravní výchova, rozumová výchova, filosofie.

Práce se zabývá výchovou a vzděláváním ve starověkém Řecku u Aristotela. Hlavní část práce pojednává o Aristotelově filosofii a charakteru výchovy a vzdělávání, jejího rozdělení na tělesnou, mravní a rozumovou část, vzdělávacím systému a vyučovacích předmětech.

ABSTRACT

Title: Aristotle's education

Key words: Aristotle, education, paideia, kalokagathia, physical education, ethics, intellectual education, philosophy.

The thesis presents Aristotle's education in the ancient Greece. The main part of the thesis deals with the description of the Aristotle's philosophy and the character of his education that is divided into three parts - physical education, ethics and intellectual education. There is also presented the educational system and subjects.